

Tarihî Materyalizm, Tarihî Psikolojizm¹

Yazan

Giorgio del VECCHIO

Roma Üniversitesi Hukuk Felsefesi Profesörü

— I. —

İçtimâî fenomenoloji tetkikatında iktisadî münasebetlere büyük bir kıymet atfeden doktrini göstermek için *F. Engels* tarafından kullanılan *Tarihî Materyalizm* tabiri, doktrinin meselâ *Croce*, *Mondolfo* gibi en çok tanınmış mümessillerinden bazıları tarafından, tarihî materyalizm ifadesinin ilk mânasına nisbetle yanlış adedilmektedir. Yapılan tenkitlere göre *Engels*'in tâbiri, asıl materyalizmin tipik ifadeleriyle karıştırılmamalıdır¹. Bundan başka tarihî materyalizm formülünün başka çeşit telâkkilere, meselâ biyolojik temeller üzerine kurulmuş olan *Spencer* sosyolojisine de aynı şekilde tatbik edilebileceğine de işaret edilmektedir².

Öte yandan doktrinin *Marx*, *Engels* gibi başlıca iki mümessilince insan cemiyeti yapısının, hayatın ve düşünce ile ilgili tezahürlerin tayin edici unsuru olmak sıfatı ile «maddî istihsâl kuvvetleri» ne atfedilen ehemmiyet, doktrini, felsefî sahada fikirlerin önceliğini inkâr eden ve onları «dimağın ifrazatı» gibi düşünen doktrinlere yaklaştırdığı şüphesizdir. Tarihî materyalizm tâbirini bir kenara atmanın bu bakımdan zarurî olduğu da pek söylenebilir. Kaldı ki tâbirin kullanılması âdet haline geldiğinden bir tarafa bırakılması da oldukça güçtür.

Şüphesiz burada «iktisadî determinizm» tabirinin kullanılması çok daha elverişlidir. Her ne kadar bazı müellifler bunu da tenkit etmişlerse de ileri sürdükleri sebeplerin yeter olmadığını sanıyoruz. *Marx*'in ekseriya «insanlar şunu yapıyorlar» tarzında ifa-

deler kullandığı, böylece cemiyetin «insanlar tarafından teşkil edildiği» ni kabul eylediği çok doğrudur. Bu noktada Vico'nun meşhur doktrini ile aralarında aşikâr bir yakınlık vardır. Fakat hemen söyliyelim ki bu yakınlık ve uygunluk zahirîdir. Zira bahis mevzuu olan şey, insanların nasıl hareket ettiği hususudur. Eğer varlığın maddî zaruretlerinin hâkimiyet, ve tazyiki altında bulunuyorlarsa, yahut kendilerinde mündemiç olan gâiye tarafından güdülüyorsa bu Vico'nun nazarında, kendisinin müteâl, yüce (transcendental) prensibi içinde Takdir-i İlâhi ile ayniyet arz eder. Marx'ın ve Vico'nun doktrinleri birbirlerinden o kadar ayrıdır ki bundan daha büyük bir tezadı tahayyül etmek müşkül olacaktır. Marx'ın kullandığı tâbirlere dayananların üzerinde durdukları diyalektik materyalizm ifadesi ise esas tezdeki köklü noksanı düzeltmekten uzaktır.

Bundan başka burada ne Marx'ın düşüncesini bütün teferruatıyla tahlil etmek, ne de dalgalanmaları çeşitli ifadeler vasıtasıyla takip etmek istemiyoruz. En büyükleri ve en temsil edici olanlar da dahil olduğu halde bütün mütefekkirlerde, ayrı ayrı göz önüne alındıkları takdirde temel tezlerine nisbetle muhtelif ve hatta bir birini nakzedici nazariyelere sevkeder görünen beyanlara daima rastlanır. Meselâ bazıları Machiavel'in *ahlâk*, Kant'ın *septisizm*, Leopardi'nin *optimizm* müdafii olduklarını ileri sürerler, az çok ustaca kaleme alınmış yazılarında bunu müdafaa ederler. Fakat bu gibi müdafaaların umumiyetle hakikati bulma dâvasını ilerletmeğe hemen hemen hiç bir yardımları olmamıştır.

Marx'ist doktrininin esas nüvesi *İktisadın Tenkidi* mukaddemesindeki beyanlarda tesbit edilmiş olup umumiyetle bilinmelerine rağmen burada hatırlatılması yerinde olacaktır: «İnsanlar, hayatlarının sosyal şekli içinde belli zarurî, iradelerinden müstakil olan istihsâlle alâkalı maddî güçlerinin muayyen gelişme derecesine tekabül edecek bir takım istihsâl münasebetlerine girerler. Bu istihsâl münasebetlerinin topu birden, cemiyetin iktisadî yapısını, üzerinde hukukî ve siyasî üst yapının yükseldiği, şuurun muayyen içtimaî teşekküllerinin tekabül ettiği reel temeli teşkil ediyor. O halde maddî hayatın istihsâl şekli, umumiyetle hayatın içtimaî, siyasî ve manevî vefresini tayin eylemektedir. *İnsanların varlıklarını tayin eden şuuruları değil, aksine, içtimaî varlıkları şuurularını tayin eder*» Bu fıkranın tefsiri herhangi bir mânâ karışıklığı ihtimaline meydan vermiyor. O kadar ki «kelimenin aydın olduğu yerde karanlık bir tefsire girişmekten çekinmeli» vecizesinin kul-

lanılacağı bir vaziyet karşısındayız. Zaten Marx'ın bu beyanları ile Engels'in muhtelif yazılarında söyledikleri bir birine uymaktadır. Eğer daha fazla açıklık istenirse aynı doktrinin bir çok müdafilerin tasdik makamında söylediklerine bir göz atmak kâfi gelecektir. Bunlardan yalnız birini zikretmekle kalalım. Loria'ya göre «iktisadî hâdise, sosyal hâdiselerin en basiti» olup «kronolojik bakımdan diğerlerinden önce gelir». Kısaca «iktisadî vakıa sosyal teşekkülün temelidir»³ Her devrede mer'i hukukî münasebetlerin sırrı, «klâsik hukuk felsefesini besliyen hâsse-üstü (supersensible) prensiplerde değil, iktisadî münasebetlerin maddî yapısında aranmalıdır»⁴ Bu kararlar, her türlü müphemlikten uzak tasdik ifadeleri, başka nevi beyanlara temas etmemizi artık lüzumsuz kılmaktadır.

Hemen şunu kaydedelim. Bize göre bu telâkki temelinden hatalıdır. Bununla beraber biraz sonra göstereceğimiz gibi, bütün hatalar misillü, bir hakikat parçasını ihtiva ettiğini söylemekliğimize mani değildir.

— .II. —

Maddî eşya, ancak insanların dilek, temayül ve arzularına tekabül ettiği ölçüde, bazı içtimaî, temayül ve dilekleri tatmin tarzı veya vasıtası oldukları nisbette iktisadî münasebetler ağı içine girebilirler. Fakat bu münasebetler, bu ihtiyaç ve temayüllerin *illet'*i değillerdir ve onların ortaya çıkışlarını tayin etmeyip sadece ilk psikolojik mutaya nisbetle daima bir *consecutivum*, bir neticedirler. Şüphesiz toprağın tamamıyla kısır olduğu yerde ziraat yapılamaz, kömür madeni veya elektrik kaynağı olmayan bir yerde hiç bir sanayi gelişemez, nasıl ki av hayvanlarının bulunmadığı bir yerde de avcılık yapılamaz! Fakat fizik neviden unsurların mevcudiyeti yalnız başına, insiyakın ve şuur altının akıl-öncesi (pré-rational) karanlık şekil müstesna, kaynağı daima bir «Nefs-sujet» in ruh hali (état d'âme) nde aranması gerek her hangi bir faaliyetin başlangıcını izah edemez. Meselâ her canlı varlığın hususiyeti olan, ana ve babaların yalnız kendileri için değil, zürriyetleri için de karşılamağa çalıştıkları gıda ihtiyacı, çevrenin imkânlarına göre muhtelif şekillerde tatmin edilebilir. Dış dünyanın çeşitli şartlarına göre bu ihtiyacı tatmine yarayacak faaliyet nevelerinin bulunması bu yüzdendir. Bu faaliyetlerin dış dünya şartları tarafından tayin edildiğini, illet'lerinin de bu şartlarda bulunduğunu söy-

liyebilmek ancak elverişsiz ve kısmî bir mâna taşır. Olsa olsa ilk ve gerçekten tayin edici illetlerin *insan* da mündemiç olduğunu, onu harekete iten motifleri teşkil ettiğini ileri sürerken dış dünya şartlarının da ikinci derecede illet oldukları söylenebilir⁶.

Bir başka yerde işaret ettiğimiz gibi tarihî maddecilik veya iktisadî determinizm kurucuları, *şart* ile *illet*'i, daha başka bir ifade ile bir hayat münasebetinin şu veya bu tarzda başlaması ve muşahhaslaşması için gereken zarurî ve kâfi şartları bir birine karıştırmak gibi mmantiki bir hataya düşmüşlerdir. Bunun bir delilini göstermek ihtiyacı ileri sürülürse de aynı vakıa unsurlarının (meselâ sahillerin, maden ocaklarının, ilh.) muhtelif devrelerde ve çeşitli halklarda aynı tesirleri husule getirmekten uzak olduğunu göz önüne almak yeter. Hakikatte şu veya bu çeşit bir çok faktörler, halklar gibi fertlerin de faaliyetlerinin şekil ve yönlerini tayine yardım etmektedirler.

Bu işaretler şüpheşiz yetesiye ayandırılar. Fakat keyfi ve tek taraflı teorilerini kuranlar bu elemanter hakikatleri unutup, yahut çoğu zaman ihmal ediyorlar. Tek taraflılık, nazariyelerini ekseriya cazip gösötermekte, dolayısıyla müritler peydahlamaktadır.

Faaliyetlerimiz maddî nimetleri satın almaya istihsale, mübadeleye yönelir. Bir kelime ile iktisadî faaliyet, aynı zamanda başka bir çok hedefleri de güden geniş beşerî faaliyet *kompleks*'inin bir parçasından başka bir şey değildir. Hakikatte sistemin bütün hâdisleri bir birine bağlıdır ve bu yüzden bütün beşerî davranışları sadece iktisadî kategoriye irca etmek kadar, çeşitli hareketleri belirli bölümlerle birbirinden ayırmak da imkânsızdır. *Antoni Labriola*'nın 1896 da neşrettiği meşhur eseri hakkında 7) dikkat çekici bir tenkit neşreden *İgino Petrone* bu hususta şöyle diyor 3) «Tarih ve vakılar bize ekonomik hâdiselerle diğer tarihî hâdiselerin karşılıklılık, tekabül, birbirlerine bağlılık durumlarını gösteriyor. Fakat ne bir hâdisе gurubu, ne de benzerleri onları birbirine bağlayan *diyalektik illiyet prensibi*, yahut ikincilerin (yani iktisadî hâdiseler dışında kalan hâdiselerin) birincilere (yani iktisadî hâdiselere) nisbetle bağlılık veya müstak olma vaziyetlerini arz etmezler 8)».

Biz daha ileri gideceğiz ve bir ekonomik hâdisenin hiç bir zaman sadece iktisadî bir hâdisе olmadığını, insan iradesini kullandığı için aynı zamanda ahlâk ve hukuk kaidelerine göre değeri biçilebilmesi de icap eden mânada ahlâkî ve hukukî bir fiili ihtiva ettiğini beyan edeceğiz⁹). Gerçi ilmî tahlilin mücerret düşünme vasıtasıyla iktisadî kıstası, yahut mahz maddî faydayı, müşahhas bir

tarihî-içtimai realite içinde beşerî aksiyonların cereyanını bilfiil idare eden diğer kıstaslardan tecrit edebileceğini, yahut böyle bir tecrit ameliyesinin deneneceğini inkâr etmiyoruz. Fakat bütün beşerî hareketlerin bu biricik (yani iktisadî) kıstasa boyun eğdiğini, tek bir hârkeet bile olsa aynı zamanda diğer hâdiseler kategorilerine dahil bulunmayacağını reddediyoruz. Bu vesile ile mânalı olan bir husus da şudur: Bir çok tarihî maddecilik veya iktisadî determinizm müdafileri tarafından «iktisadî»nin aynı hâdisede hem şekli, hem de hukuku temsil ettiği tezinin kabul edilmesidir¹⁰) Bazı vakıaların (meselâ mücadelenin, mülkiyetin, ilh.) çeşitli cep-heleriyle hem hukukçular, hem de iktisatçılar tarafından incelen-diği inkâr edilemez. Fakat bu kabul tarzı, kâfi değil. Bu gibi mü-elliflerin düşünür göründüklerinin hilâfına olarak, burada bahis konusu olan şekil'in haricî (extrinsèque), fer'î ve sonradan eklenmiş bir unsur olmayıp aynı realitenin dahilî (intrinsèque), esaslı bir teşkil edici (constituant) unsuru olduğunu her şeyden önce açıkla-mak lâzımdır. Bundan başka hukukun çeşitli şekiller altında dai-ma iktisadî bir muhtevaya sahip olmadığını kabul etmemiz gerekir. Hatta hukukun pek mühim müesseselerinden çoğu (meselâ şahsın temel hakları, dinî dürriyet hakkı, seçim hakkı,.. ilh.), iktisadî muhtevanın hiç bir izini taşımamaktadırlar.

Yukarıdaki işaretlerden çıkan netice şudur: oldukça sıkı sınırlar içinde kalmak şartıyla tarihî maddecilik telâkkisinin, realite unsurlarının incelenmesine bir yardımda bulunacağı kabul edilebilir. Fakat iktisadî hâdiseye, diğer hâdiselere nisbetle kronolojik bir mukaddemlik, bir *illiyet* değeri atfeden ana tezi reddetmenin isabetli olacağını kat'î surette beyan etmek lâzımdır. Marx'ın izi üzerinde sadakatle yürüyen Loria'nın tasdik ettiği şey de bu husustan ibarettir.: «İnsan her şeyden önce zarurî gıdasını temin etmelidir. Bu gıdanın kendisini ayakta durabilecek duruma sokmasından sonra kanunlar neşrini, ahlâkî müeyyideler yaratmayı... ilh. düşünebilecektir. Bu ise, beşerî varlığın diğer hâdiselerine iktisadî vakıanın takaddü mettiğini beyandan ibarettir¹¹.»

Bu neviden tasdik edici beyanlar, hukukçu olmayanlar arasında hukukun yazılı, resmen ilân edilmiş kanunlar sisteminden, yahut kanunlar arasında sadece ceza ile alâkalı bir muhtevaya sahip kanunlardan ibaret olduğuna inananların çok defa düştükleri hatalara dayanmaktadır. Misâl olarak Orta Asyada üç sene kaldıktan sonra İtalya'ya dönen bir dostumun, Türkistanda hukuk bulunmadığını söylediğini hatırlatmağımıza müsaade edilsin. Üç yıl bu-

lunduğu memlekette her hangi bir aile organizasyonunun bulunup bulunmadığını, orada ticarî müzabere ve mübadelelerin yapılrp yapılmadığını sorduğum zaman dostum, önceki fikrinden dönerek oralarda da bir hukukun mevcudiyetini kabul etmiş idi!

Vico'dan beri iki asırdan fazla bir zamanın geçmesine, tarihî mektebe mensup hukukçuların yetişmesine, etnologlar, hukukçular ve feylesoflar tarafından sayısız bir çok tasdik edici beyanların ileri sürülmesine rağmen,, hiç değilse kültürlü insanların müşterek mirası olması gereken şu husus üzerinde hâlâ ısrar etmek lüzumunun duyulması doğrusu çok gariptir: Hukuk başka, kanun başkadır. Hukuk, kann gibi ortaya çıkmaz, örf ve âdet gibi bir varlığa sahiptir. Örf ve âdet ise (meselâ lisan gibi) insan rhunun kendiliğinden benimsenmiş bir mahsulüdür. Her türlü düşünüş hazırlıklarından öncedir ve bu gibi hazırlıklar da esasen tatbikatta canlı, halk şuurunda işler kaidelerin mücerret kaideler halinde formüllenmesinden başka bir şey değildir. Yalnız bu söylenenleri bilmeyen veya unutan kimse tekabül etmediği bir hukuk sistemi ile birlikte bulunmayan ve bu sistem tarafından tayin edilmeyen iptidai, mevhum bir «iktisadî sistem» hayâli kurabilir.

Ahlâk meselesinde de başka türlü muhakeme imkânsızdır. O da kendiliğinden ve tabii köklerini hukuk gibi ferdi şuurlarda bulur ve kollektif şuura ferdi şuurlardan in'ikâs eder ve yayılır. Keza hukuk gibi örf ve âdetler de ifade edilmiş görülür. Esasen ahlâkın da, hukukun da kendi men'seleri olan örf ve âdetle birbirine karışmış bir halde tezahür ettiğini biliriz. Felsefî tahlilin, teknik tanzimlerin sonradan onları bir birlerinden ayırmalarını takip eden devrede bile daima bir birlerine bağlı korrelasyonları gösteren vaziyetlerini muhafaza ederler.

İnsan başkalarının şahıslarını tanımaksızın netice olarak kendi «arbitraire - irade, ihtiyar» ını bir sınırlamaya tâbi tutmaksızın kendi şahsını tasdik edemez. İşte hukuk, bu tanıma ve sınırlama ameliyesinde gizlidir. Keza insan muhtelif davranış imkânları içinde bir seçim yapmaksızın harekette bulunamaz. Bu seçim ise önceden bir kıstas, daha açıkcası hayr ve şer arasında bir ayırdetmeyi gerektirir. Ahlâkın şeması da bundan ibaret değil midir? Bu noktada ahlâkî davranışın esaslı olarak, nefis sevgisi yanında, ferdin en yakınlarından başlayarak, başka insanların nefislerinin tanınması ve sevilmesi de işe karışır.

Bu mefhumların - yani, hukuk ve ahlâk mefhumlarının - muhakeme eden akıl vasıtasıyla doğru bir isbatı ne kadar ağır ve güç

ise buna karşılık iptidâî devirlerden itibaren şuur altı ve insiyak safhalarında da gerçek kategoriler olarak tesirini insan ruhunda icra eden mevcudiyetleri de o nisbette canlı ve kat'i bir durum gösterir. Buna benzer belirtilere «Hukuk öncesi - Pré-juridique» ve «Ahlâk öncesi - Pré morale» diyebileceğimiz çok aşağı bir derecede de olsa hayvan nevilerinde, hiç değilse bazılarında, bir rüşeymî başlangıç - insan tabiatından fıskırıp parlayan «Maneviyyet - «Spritualité» in doğuştan, şaşmaz ve «kendinden mevcut - İmmanent» karakteri - olarak zayıf bir ışık halinde rastlanmaktadır. Tarihî maddeciliğin veya iktisadî determinizmin kendi basitleştirici formülü ile halletmek istediği meselenin realitede oldukça karışık olduğu görülüyor.

Nasıl bilgi bir dıştan gelme bir muta olmayıp «Şey-objét» ile «nefs-sujet» arasında bir münasebet ise beşerî hareketleri zarurî bir surette münasebette bulunduğu dış âlemden gelme şartlarla *Si et simpliciter* tayin edilmiş değildirler.

Hareketlerimizin «İlk muharrik-primum movens» i nefis-sujet» in kendi tabiatında bulunmaktadır. Temayüllerimiz ve «determination-taayyün» lerimiz bir halde gerçekleşmek ve müşahhaslaşmak için kendilerine lâzım maddeyi fizik tabiatın (çevrenin) unsurları içinde arayıp bulur. Fakat *Nefs*'in bütün faaliyetini bu *madd*e'ye irca etmek imkânsızdır. Keza beşerî faaliyetin iptidâî safhalarını göz önüne alarak bu faaliyeti münhasiren hayatın maddî ihtiyaçlarını tatmine temayül ettiğini düşünmek de mümkün değildir.

Hakikat olan şudur: İnsan tıpkı sonsuz şekilde değişmek temayül ve istidatlarını kendinde taşır. Bunların bir şema içinde habsedilmeleri de güçtür. Bununla beraber onları bir birinden ayırmak, sınıflamak isteriz. Lâkin bu ayırma ve sınıflamayı, mekanik bir vetirenin parçaları sıfatı ile birbirlerinden reel olarak kopmuş, seri halinde sıralanmış halde tasarlamamalıyız. Aksine, hepsinin aynı kökten, yani insan ruhundan geldiğini, netice olarak *süje*'nin doğuşundan itibaren hiç değilse tohum halinde mevcut olduklarını tasavvur etmeliyiz.

Tarihî maddecilik doktrininin en ilk, en iptidâî formüllerinden sonra, onları incelemek, böylece ortaya atılan itirazları karşılamak için yapılmış denemeler eksik değildir. Cemiyetin iktisadî yapısının, ahlâkî, hukukî ve dinî olanları da ihtiva eden bütün hâdise ve ideolojilerin «Le subtrat - temel» ve «illet - La cause» olduğu

yolundaki esas tezi muhafaza etmek suretiyle bazı denemelere girişmiştir. Meselâ *Labriola* tarihî maddecilik izahlarından iki çeşit «İnhiraf - Dérivation» serisi ayırması bu kabildendir.

1 — Muhtelif sosyal sınıfların teşekkül ve ihtilâfları, bir sınıfın diğeri üzerinde hâkimiyetinin teessüsü nevinden «doğrudan doğruya - directe» ve «vasıtasız - immediate» inhiraflar serisi;

2 — Sanatın, dinin ve ilimlerin vücade getirilişindeki fikir tezahür ve temayülleri nevinden olan inhiraflar serisi;

İkinci seriye dahil kültürel istihsâllerin kaynağı, sonraları nevamâ unutulmuş, müstakil ve muhtar oldukları zannı da bundan doğmuş olacaktır!

Bu gibi teşebbüslerdeki ustalığı inkâr edecek değildir¹²). Bu yolun muhtelif sahalarda takip ve tecrübe edilen en yeni denemelerini de göz önünde tutmakla beraber tamir kabul etmez yetersizliğini ve yanlışlığını tekrar belirtmek zorundayız. Yukarıda işaret ettiğimiz itirazlar değerlerini muhafaza ettikleri gibi doktrin araştırmalarının sonraki incelmış, ustaca formülleri karşısında cevapsız kalıyorlar. Üstelik ileri sürülen vakıalar bakımından da daha hususi mahiyetteki başka itirazlarımız da evvelkilerine ekleniyor. Hakikati söylemek lâzım gelirse tarihî maddecilik tarafından «gölge hâdiseler - Epiphénomènes» olarak ilân edilen bütün «ideoloji» ler, tâ ilk iptidai devirlerinden beri «iktisadî münasebetler» in teşekkülü arkası sıra görünmüyorlar. Bu «iktisadî münasebetler» den önce belirmedikleri zaman da en azından onlara refakat ediyorlar. Her hangi bir beşerî hayat şeklinin başlangıcından itibaren ahlâk tipik, hatta yüksek altruist şekilleri (meselâ ana-baba ve çocuklar arasındaki münasebetlerde) fiilî olarak kendisini gösteriyor. Esasen beşerî hayat, bu yüksek, altürüst ve feragatli şekil olmaksızın mümkün olamayacaktı.

Hukuk şahıslar arası münasebetlerde caiz olan hareketlerin hududuna ait bir tasdik olmak sıfatı ile meselâ şuur ve âdetce müeyyidelemek için bir kanunun maddelerini beklemediği şüphesiz olan meşrû müdafaa müessesesinde görüldüğü gibi aynı şekilde *ab initio* belirir. (Romalıların prensibi haklı göstermek için *vim in repellere naturalis ratio*'yu ileri sürmeleri sebepsiz değildir.) Dinin de ileri bir kültür safhasında icat edildiğini zannetmek de sadece çocuğumsu bir davranıştır. Kendi tarzına göre görünmez kuvvetlerden kormayan onları tanımayan, ihtiyaç halinde hurafeler-

le örülü âyinler yaparak görünmez kuvvetlerle barışmaya gayret etmeyen bir insan, bir halk tasavvur edemeyiz. Hiç bir kimse ölü-
mün ve öbür dünyanın dolaylı tesirleri altında çok sonraları zuhur
ettiği fikri de doğru değildir. Aksine olarak garip görünecek bir
hususla işaret etmeliyiz. Ne kadar garip görünürse görünsün ipti-
dâf insanların vücutlarını örten elbiselerin, menşeinin soğuğa kar-
şı kendini koruma ihtiyacından ziyade süslenme arzusunda bulundu-
ğu isbat edilmiş bulunuyor(13).

Kelimenin en geniş manasiyle ele alınacak olan *ilim*'in de ruh-
tan, maneviyattan ayrılması imkânsızdır. Bu manevî kuvvet gerçi
bazan hata edebilir. Fakat bir bakıma gerçeğin bilgisine yönelemi-
yeceği düşünülemez. Sonra kültürsüz ve vahşi insanda bile her han-
gi bir bilgi belirtisi bulunduğunu kim inkâr edebilir? Böyle olma-
sa idi ilim bir hamlede ne zaman ve nasıl doğabilirdi? Eğer iktisa-
dî münasebetler açıkça bazı mefhumları - velev bu mefhumlar pek
iptidâf bile olsalar - önceden farz etmeselerdi, bahsi geçen ve bü-
tün diğer hâdiselere takaddüm eden bu münasebetler nasıl meyda-
na gelebilirdi?

Nihayet felsefeye geelim. Eğer bu kelime ile ilk prensiplerin
sistemli surette yapılan bir formüllemesi *mone sikolastico* kaste-
diliyorsa hiç kimse bunları medenî olmayan halklarda bulup gör-
meği aklından geçiremez. Hatta medenî halklarda da bu formül-
leme bazı fikir adamlarına mahsus bir istisna olarak gözüktür. Fa-
kat hakikatte daha çok yaklaşmış bir durumda ve çok geniş bir
mânada felsefe deyince biz ruhun teoride ve pratikte bazı direk-
tiflere göre bir istikâmete yönelmesini kastediyoruz. Hatta her in-
sanın düşünen ve hareket eden bir varlık olmak itibarıyla nev'amâ
bir feylosof olduğunu bile söylemekten çekinmiyeceğiz. İnsanın
hayatında ve maneviyatında, ister belli bir mantık, ister muayyen
bir ahlak takip ederken, her hangi bir istikâmet sahibi olmaması
imkânsızdır. Mantık ve ahlak ise kelimenin en dar manasiyle fel-
sefenin esaslı ve temel bölümleri değil midir? Yakından bakılırsa
burada bahis mevzuu olan şey bir derece meselesinden, karanlık
ve hemen hemen insiyaki denenecek şekillerden şuurlu ve muha-
kemeli şekillere geçilmesinden ibarettir. En aşağı derecelerden en
yüksek derecelere iletici uzun ve sarp bir yol üzerinde olduğumu-
zu biliyoruz. Fakat sırf başlangıç ânının nihaî andan çok uzaklaş-
mış olması yüzünden bir tekâmül vetîresinin mahiyetini, yahut bir
tohumun serpilmesini yanlış tanımak, hatalı bir hareket olacaktır(14).

— .III. —

Daha geniş izahları ve etraflı isbatları, intibakları gerektiren bu kısa müşahedeler metodolojik talebe yöneliyor: — *Tarihî realitenin ilmî ve felsefî incelenmesinde temel faktör olarak dış âlemin bize verdiği şekil ile maddenin değil, fakat aktif ve çok taraflı birliği içinde «İnsan Ruhü - L'Esprit Humain» nun göz önüne alınması.* Böylece tarihî psikolojizm diyebileceğimiz doktrini karşı çıkarıyoruz.

Bunun icabı olarak fizik tabiatın dikkatlice düşünölmeleri gereken mutâlarını ihmal edemeyiz. Zira bu mutâlar olmaksızın ruhî faaliyetin mümkün olduğu kabul edilse bile bu faaliyet boşuna dönen bir çarka benzeyecektir. Fakat bu mutâlardan -tekrar tekrar söylemek isabetli olacak- ne beşerî faaliyeti idare eden kanunları, ne de tarihî vakıaların taakup kanunları çıkarılamıyacaktır. Aksine, tarih hâdiseleri fenomenolojik bir manzara altında, aralarında bağı, yahut öyle görünürler ise de *esprî* den başka bir şey olmayan muhtar bir kaynaktan «Muayyeniyetsizlik - Indeterminisme» den başka bir şey olmayan bir yaratıcılık ânı elde ederler. Beyan ettiğimiz bu hususun delili olarak tarihî materyalizm kurucularının bütün kategorik tasdikleri ileri sürölen bütün isbatları gelecekteki vak'alar ile ilgili hiç bir ilmî «önceden söyleme, haber verme: Previziyon - Prèvision» ye ulaşmamışlardır. (Eğer doktrin tam olarak kurulmuş olsaydı bu gibi previziyon'larda bulunmuş olmaları gerekirdi). Öne sürölen bir kaç haber vermenin beyanı ise çoğu zaman vakıalar tarafından açıkça tekzip edilmiş bulunmaktadır.

Öte yandan realiteyi yetesiye incelemeye girişmeden tek bir motif olmak, yahut keyfî olarak tayin edilmiş nâdir motiflerden ibaret bulunmak vasfını insan ruhuna atfettiğimiz taktirde bir nevi psikolojik dogmatizme düşmek gibi, burada tenkit ve reddettiğimiz tarihî maddecilik doktrininin düşdüğü hatadan kendimizi uzak bulundurmak lüzumuna da işaret etmeğe mecburuz.

Eski ve yeni çağlarda insan hayatının bütün fenomenoloji'sinin «Nefs sevgisi = Egotisme» nden ibaret tek bir motife bağlamak hususunda ne gibi teşebbüsler yapıldığını biliyoruz. Bütün bu teşebbüsler muvaffakiyetsizliğe uğramıştır. Zira dayandıkları vakıalardan daha az sağlam olmayan vakıaları izahsız bırakmışlardır. Doğrusunu söylemek lâzımgelirse «Kendini koruma insiyakı - *Cognatus proprium esse conservandi*» ferdde bu insiyak kadar kuvvetli

olan «İnsan nevi'nin korunması» insiyakı ile birleşir. Nefs sevgisi başkalarını sevme ile değişiklik geçirir ve birbirleriyle karışır. Nitekim insan hayatı nazariyesine temel olmak üzere aynı derecede tek taraflı bir sebep ve tarza dayanmak suretiyle içtimai insiyak tek motif olarak öne sürülmektedir. Bu motiflerden her biri sonradan realitede bir birinden başka davranışlara, bir birinden başka kıymet hükümlerine inkılâp ediyor. O zaman bu davranışlar ve hükümler en büyük zorlukları yahut en büyük faziletleri meydana getirebilmektedir.

Fakat yalnız bu motiflerle kalınıyor. Bir «Taakup Consecutivum» olarak değil, fakat bu motiflerle hem zaman ve beraber olan başka manevî arzu ve dilekler - *gerçek, iyi, güzel* şekilleri altında «küllî - Universal» ye yönelen - temayüller, ruhumuzun derinliklerinden fıskırıyor. İlmî, felsefî, dinî, ahlâkî, hukukî, bedîî mefkûrelere yönelen faaliyetin ne bir fizik sınırı vardır, ne de tecrübe dünyasının hususî bir «şey mevzu - obje» ne bağlıdır, hatta mahiyeti itibariyle sonsuzdur. Öyle ki ferdin hayatında görülen denemeleri, ferdi aşan bir gayeye dönük, ardi arası gelmeyen bir gayret içinde gerçekleşmeğe yönelir.

Realitenin bu manzarası karşısında beşerî vakıları harekete getiren kuvvetleri, bu vakıların cereyan tarzını ve kanunları tayin etmek için meselâ mekanikte yapılması mümkün olduğu gibi bir sema içinde nasıl topliyabiliriz? Bununla beraber *Giambattista Vico*'nun nasıl olup da şahane dehasının çok maruf olan «Thorie des cours et recours» nazariyesi ile bu ümitsiz gayrete düşmüş olması çok orijinaldir. Burada çok *maruf* dememizin sebebi. Nazariyenin *Vico*'nun sisteminin en az tarihli ve en az gerçek olan kısmını teşkil etmesinden ötürüdür. Her münevverin tanımak mecburiyetinde olduğunu zannettiği tek bölü de bu kısımdan ibarettir. (Bu cihet, feylesof'ların şöhretlerine, sistemlerindeki hakikat'ların değil, hataların vesile olduğunu bir defa daha isbat etmektedir.) Bu vakıa, aynı *B. Vico*'nun bir çoklarından daha iyi şekilde, milletler dünyasını teşkil eden bütün tarihin - mahiyeti itibariyle bil - kuvve «Sonsuz - L'Infini» a iştirak eden - insan ruhundan neş'et ettiğini anlayan ve anlatan feylesof olması nisbetinde manalı bulunmaktadır.

Bize gelince :

Hiç bir mekanik şemalandırma yapmaksızın, hiç bir doğmatik peşin-hüküme düşmeksizin en geniş ve en derin psikolojik tahlil

vasıtasıyla beşerî vakıaların bir biri ardısına geldiğini (taakub, succession) etrafında mümkün olan aydınlığı elde etmenin zarurî olduğunu istidlâl ediyoruz. Kaçınılması gereken doğmatizm, menşei metafizik olan bu tarihî sistemcilik (systematisme) de de görülebilir. *Carlo Cantoni*'nin, bahis mevzuu Vico doktrini gibi tarihî maddecilik veya iktisadî determinizm doktrininin temsil ettiği muhalif peşin hükme istinat eden doktrini de aynı şekilde tenkit etmesi sebepsiz değildir¹⁵.

Septisizm ile dogmatizmden müsavi mesafede kalmak şartıyla bu meselede tenkidin «Ana yol Via maestra»nın takip etmek çok güçtür. Fertlerin olduğu gibi halkların da faaliyet motiflerini ararken sübjektif hâdiseler bahis konusu olsa bile, çok büyük bir objektiflikle hareket etmek lâzımdır. Kıymet biçmeden önce *Spinoza*'nın belirttiği mânada hükümlerimizi zekânın süzgecinden geçirme - Inteligerer» ameliyesine tâbi tutmalıyız. Fertlerin veya halkları, hareketlerine belli bir yön vermeğe sevk eden ilk niyetleri anlamak kâfi değildir. Çünkü bir maksadın gerçekleştirilmesinde bir inhiraf, bir mübalağâ, asgarî de olsa en ahenksiz neticeler elde etmek suretiyle maksadın manasını tamamiyle değiştirmeye çoğu zaman kâfi gelir. Meselâ telâkki tarzına göre başka, başka olan vatan sevgisinin muhtemel tezahürleri ve neticeleri, muhafaza edildiği veya edilmediği sınırlar göz önüne alınsın. Diğer motifler için de aynı şeyler söylenebilir.

— .IV. —

Hülâsa edelim: Yapılacak tahlil, vakıaların doğuşuna, karara bağlanmasına ve icrasına yardımcı olabilecek en gizli psikolojik unsurları tarihin sinesinde toplamak suretiyle derinliğine yapılmalıdır.

Fakat tahlil bu noktada durmamalı. Süje'nin kalitesi de ilmfî izahın, yahut motif tahlilinin, motiflerin kendilerine ve onların karşılığı olan aksiyonların ahlâk veya vazife bilgisi (démontologie) bakımlarından takdirinin göz önünde tutulmasını lüzumlu gösteriyor. Çünkü biz tarihî vakılara, mutâ şartların zarurî ve mukadder neticeleri gibi bakılması gerektiğine inanmıyor, insanların bu mevzuda halkların kaderini tayin işinde en büyük pay sahibi olanların ahlâkî yönden kıymetlendirilmesi gayretinin tarih felsefesine ait bulunduğunu düşünüyoruz. Fatalizm veyahut determinizm bu me-

selede bilhassa yenilmelidir. Zira bu durum yalnız nazarı bir hata teşkil etmek ile kalmaz, aynı zamanda ahlâkî bir düşüklük ve algalmanın da âmili olur, ve neticede *tarihi zaruret* prensibi gibi kolay bir bahane. abes bir görünüş altında insanları, kendi hareketlerinden mesul tutmak mükellefiyetinden koparmağa meyletmek suretiyle ilca (impulsion) larının esaretine düşürür. Çok bilinen ve iki manalı olan vecizenin dediği gibi dünya tarihi olmayan bir dünya mahkemesi, *vicdan-i beşer* (Conscience humaine) mahkemesi vardır. Dünya tarihi kuvvete tapma, olup bitti karşısında kör bir ibadet işareti hizmeti görmüştür. Halbuki vicdan-i beşer mahkemesi, bütün vakiaları sırf tarihce tayin (déterminé) ve hakim bir iktidarcı tahlil (imposé) edildikleri için olduğu gibi toptan kabul etmez. Bu hakim kuvvet ve iktidarın zaferleri, boyun eğmiş insanları itaata zorladığı zaman, sırf bu zaferlerinden ötürü kat'i bir hüküm mahiyetinde değildirler. Zira vicdan-ı beşer, vakıadan başka olarak *Fıkr*'i, karanlık kuvvettten başka olarak adaletin ebedî ışığını fark etmek gibi zamanla kıymeti değişmeyen bir melekeye sahiptir.

Fıkr'ın bize verdiği bu hüküm, bütün insanları, bu dünyadaki hayatlarının ötesinde mukaddes ve çözülmeyen bir dinî (religio) başla bağlayan manevî tabiat sayesinde, nesiller ve asırlar arasından bile, değerini muhafaza eder. Kendisini bu hükümden sıyrabilecek bir kuvvet dünyada mevcut değildir. Bu hüküm eğer yüksek ve âdil bir ilham neticesi ise mutlak'ın damgasını da taşıyacaktır.

Vicdan'ın en yüksek ifadesi, çeşitli dalları arasında beşerî vakıaların izahçı, kıymet biçici bir sentezi olarak tarih felsefesini de ihtiva eden felsefedir. Felsefenin bu dalı, son zamanlarda çok ihmal edilmiş, hatta bazan mücadele konusu olmuş ve inkâr edilmiştir. Bu ihmal ve inkârı yukarıdan beri işaret ettiğimiz peşin hükümlere atfederek aldanmış olmayacağız. Manevî kuvvetlerin hürriyeti ve önceliği üzerine kurulmuş gerçek, yüce bir tarih felsefesinin doğuşunu temenni edelim.

B İ B L İ Y O G R A F Y A

Aşağıda) içinde gösterilen 15 not müellife aittir. Çevirici tarafından eklenmesinde zaruret görülen notlar için, küçük ve parantezsiz rakkamlar kullanılmıştır.

1) Bk. B. Croce: *Materialismo storico ed Economia marxista*, Milano, P. 17. Croce'ye göre «tarihi maddeciliğin metafizik maddecilikle hiç bir ilişki yoktur. Tarihi maddecilik, basit bir ifade tarzıdır.» Bu muhakeme tar-

zina birçok araştırmalar hasretmiş olan Mondolfo için bakınız: *Il materialismo storico* in F. Engels, 1912, Cenova. Keza bakınız: *Sulle orme di Marx*, 1924, Polonya, Keza bakınız: *Materialismo storico* (İtalya Ansiklopedisi). Bu son kaynakta Mondolfo, Marx ile Engels'in metafizik materyalizmi benimsemek şöyle dursun, onu imhaya çalıştıklarını anlatır.

2) Bk. K. Marx: *Zur Kritik der Politischen Oekonomie*, Mukaddime, 1903, 2. Kautsky Basımı, Stuttgart, p. XI.

3) Bk. A. Loria: *La Sociologia. Il suo compito, le sue scuole, i suoi recenti progressi*, 1900, Verone, p. 118.

4) Bk. Kz. p. 119.

5) Bk. Kz. p. 128. Hegel'in «Hukuk Felsefesi» nin tenkidini gözden geçirdikten sonra Marx'ın bu neticeye ulaştığına ait para: «Rappports juridique et formes politiques ne s'expliquent ni par eux-mêmes, ni par le prétendu développement général de l'espirit humain, mais ils ont au contraire des racines dans les rapports matériels de la vie.» (Aynı mukaddime, p. X).

6) Bk. *Philosophie du droit*, 1953, Paris, p. 403.

7) Bk. Labriola: *Del Materialismo storico*, Dilucidazione preliminare 1896, Roma.

8) Bk. Petrone: *Un nuovo saggio sulla concezione materialistica della storia* (In *Rivista inter. di Scienze sociale e Discipline ausiliare*, A. IV. Vol., Aout 1896, p. 556. Bu etüt için 1950'de Milano'da nesredilen «Filosofia del dritto con l'aggiunta di vari saggi» ye bk. p. 183.

9) Bk. G. Del Vecchio: *Droit et Economie*, 1935, in *Revue D'economie politique*, Eylül - Ekim Sayısı.

10) Meselâ R. Stammler'in *Wirtschaft und nach der materialistischen Geschtsauffassung*, 1921, 4. Basım. Hususî bir incelemeyi gerektiren bu eser üzerinde durmıyacağız. Yukarıda işaret edilen tezi açıkça müdafaa edenler arasında A. Graziani'yi kaydedelim: *Il fondamento economico del dritto*, 1912, in «*Teorie e fatti economici*» içinde. Keza A. Loria'nın eserinden başa řu ana kitabına da işaret olunabilir: *Le basi economiche della costituzione sociale*. (1913, Torino, 4. Basım)

11) Bk. A. Loria: *La Sociologia*, pp. 199-210.

12) Bu nokta belki fazla bir müsamaha ile Petrone tarafından kabul ediliyor: *Critique de l'oeuvre Labriola*, pp. 554-556. Yukarıda 7. notta zikredilen kaynak, p. 181.

13) Bu hususa Cattane da temas ediyor: «Il semble qu' au premier abord l'attention des peuples barbares ait dû se confiner à la recherche des choses nécessaires à la vie animale. Et pourtant l'homme, même dans son état le plus sauvage, sent d'abord le besoin de se parer plutôt que de se vêtir; les voyageurs le décrivent nu, mais peint de couleurs variées, orné de plumes et de colliers: animal gloriosum. Dès les premiers rudiments des nations, l'intelligence se tourne vers le besoins moroux...» Bk. *Del pensiero come principio d'economia publica*, 1888, (Les oeuvres, Vol. V, Florence), p. 371. Son zamanlarda yapılan anketler bu müşahadeler gibi daha öncekileri de tamamiyle tasdik etmektedir.

14) İşte ok tekrarlanmış bir ata sözü: «*Primum vivere deinde philosophari* - önce yaşamak, sonra felsefe yapmak» her ne kadar biraz hakikat

vaisa da Loria'nın yaptığı gibi manevî faaliyetin hayatın maddî ihtiyaçlarını tatminden sonra, yani ilk «iktisadi devre» yi takip edecek bir devrede başlayabileceği manasında tefsir edilmemelidir.

«iktisadi devre» yi takip edecek bir devrede başlayabileceği manasında tefsir edilmemelidir.

15) Bk. V. Cantoni: G. B. Vico: Studi critici e comparativi, 1867, Turin, p. 229 Keza Bk. G. Del Vecchio: Il presupposti filosofic della nozione del dritto, 1905, Bologne, pp. 50-55.

Çeviren: Z. F.

Çevirenin notları:

1 — Araştırmanın başlığını dilimize çevirme hususunda bir aydınlatma gerekiyor. Şöyleki «Matérialisme et psychologisme historiques» başlığını biz ikiye ayırdık: Tarihi materyalizm, tarihi psikolojizm. Tarihi materyalizm, yahut tarihci maddecilik hakkında muharrir izahatta bulunuyor. İktisadî ve felsefi edebiyatımızda yetesiye kaynak da vardır. Lâkin tarihi psikolojizm'den Türk okuyucunun istifadesini arttırmak için bir aydınlatma lâzımdır. İlk başkışta «Tarihi ruhculuk» denebilir ise de bu, felsefe doktrinlerinden Spritualisme'î hatırlatabilir. Gerçekte de felsefecilerimiz bu doktrini «Ruhculuk» diye «Maddecilik» in aksi olarak kullanırlar. Buradaki *Psychologisme* ise başka bir mana taşır ve tecrübi ilim olan *Psychologie* ile felsefi doktrin olan *Spiritualisme* arasında yer alır. Nitekim ilmi vasıf taşıyan *Sociologie* yanında bir de *Sociologisme*, keza ilim olan *Economie* yanında bir de *Econoisme* bulunduğu ileri sürülmektedir. (Meselâ Durkheim - Ziya Gökalp sistemindeki fertler dışı İğtimai Realite fikri sosyolojik bir fikir değildir, bir sosyolojizm'dir, bir sosyal felsefedir denir. Keza «İktisadi» Karl Marx'da ilmi iktisatla değil, ekonomizm ile ilgili bir karakter gösterir iddiası ileri sürülür.) (Vazih olmak için *Psychologisme*'i tercüme etmedik ve olduğu gibi, yalnız Türkçe imla ile naklettik.

2 — Aman sosyoloğlarından von Below «Materialistische Geschichtsauffassung» adlı eserinde tarihi maddecilik kategorisine girecek kırk kadar sistemin bulunduğunu ileri sürer. Marxist olmaksızın Marx'daki tarihi maddeciliği ileri sürenler de vardır. Meselâ Marx'dan önce yaşamış 1789 ideologlarından *Joseph Barnav* bunlar arasındadır. Jean Jaurès'in sekiz ciltlik «Fransız İhtilâli» adlı eserinde Marx'dan önce bir Marxist olan Barnav'ın sosyolojisi hakkında izahat vardır. Bu hususta bizim «*Sosyalizm*» adlı eserimizin en son basımına bakılabilir (Sf. 232).

3 — Bu tercememizde *Dialectique*'i olduğu gibi, Türkçe imla ile kullanıyoruz. Bilindiği gibi bizde bu kelimenin iki karşılığı vardı: *Cedel* (isim olarak), *cedeli* (sıfat olarak). *Cedel*'in cidal, mücadele ile kök ilgili aşıkârdır, bu itibarla mefhumun Türk okuyucusu için de faydalı olacağı ortadadır. Lâkin felsefe istilahlarımızın piyasasından çekilmiş, yerini yunanca asıllı beynelmil terme bırakmıştır.

4 — Muharririn burada kullandığı *spirituel*'i biz mânevî diye çevirdik. Heride rastlanacak *Spiritualité* tabirini de *mâneviyet* diye çevireceğiz

NOT: Muharririn dip notlarını yukarıda naklettik. Belki İtalyancaya vakıf Türk okuyucular için faydalı olur.